

Horatius „Ars poëtica“-ja.

(Befejező közlemény.)

VI.

A kik tehát compilatióknak tekintik az *ars poëticát*, azok egybeállítják a benne szétszórta szabályokat. A scholiasták 25 ily szabályt állítottak föl. Ily irányú értekezés maradt a bécsi könyvtárban az *ars poëtica*hoz. Valószínűen a Karolingok korából eredett, mikor Horatius legkedveltebb író volt, Alkuintól vagy iskolája valamelyik tagjától. Címe: *Tractatus Vindobonensis*. E 25 szabály kezdve a *περί ακολουθιάς*-tól, végezve azon, hogy kellő bírálat alá kell bocsátanunk művünket, oly szétszórta, összefüggés nélküli összevisszát tüntet föl, hogy a *lucidus ordo* hirdetőjét az *ἀνακολουθία* (összefüggés hiánya) hibáján kapjuk rajta, ha ugyan e *praecepta eminentissima* összegyűjtése volt Horatius czélja. Fabricius György 1589-iki kiadásához írott előszavában épen-séggel 41 *catholica praecepta*-t fedez föl. E nézet követőit volt alkal-mam megemlíteni. Álljon itt Dacier András nézete, melyet az *ars poëtica*hoz írott bevezetésében fejt ki: „Mint hogy nem dolgozott egy nyomot követve (de suite) és nem tartott egyéb rendet, mint hogy az eszébe ötlő tárgyakat vizsgálta: odajutott, hogy semmi módszer, a részek közt semmi egybefüggés nincs e műben, melyet soha sem végezett be. Az összefüggés és rend eme hiánya mellett azonban meg van e költemény bája, kivált a benne foglalt szabályokban, melyeknek szabadon, önként kell folyniok minden untató részlet nélkül.“ *Batteux* igen érdekes könyvet írt az *ars poëtica*ról ily czím alatt: *Les quatre poétiques, d'Aristote, d'Horace, de Vida, De Despreaux avec les traductions et les remarques par Batteux. Vol. 2. Paris 1771.* Ez értekezésben az *ars poëticát* „*un as confus de matériaux précieux*“-nek tekinti.

Scaliger azt írja Sylvius fiához, hogy „ordinem *neglexit* Aristoteles, *vitiavit* Horatius.“ Ez ellentét elég élesen kidomborítja a hírneves philologus nézetét.

Látni, hogy *tanköltemény* jellegével ruházták föl e költeményt, mert e korban, kivált Franciaországban a *didaxis* uralomra jutott a költészetben, s mi természetesebb, mint hogy Horatius könnyed csapongását, finom eszmekötését, melyet a kedélyes levél-stil hozott magával, a tanköltemény chablonja alá akarván vonni, méltatlanságot követtek el.

Hiszen Horatius egész költői pályája bizonyítja, hogy ő lelkiismeretesebb volt annál, mintsem oly elveket hirdessen, melyeket nem követ. Odáiban is egy pár kivételével inkább a *szoros rend*, az eszmenet értelmes volta, mint a hévteljes csapongás (*saltus lyricus*) található meg. Lehet-e képzelni, hogy ő ama nevezetes elvét:

Szóval, akármibe kapsz, légy egy, legyen egyszerű tárgyad.

(Czuczor a. p. 23.)

áthágta volna és magára hagyta volna olvastatni eme szabály áthágását:

Ha ki jól szemelendi ki tárgyát,

Mind ékesszava lesz bőven, mind rende világos (Czuczor. 40.)

E passust Márki József így fordítja:

A dolgot ki *tehelme* (!) szerint szemelendi ki, nem fog

Sem *nyelvbáj* (!), se világos rend hiányzani annál.

E két fordítást csak azért tevém egymás mellé, hogy kitüntessem, hogy 1842. és 1884. közt lefolyt negyvenkét évi haladás nem érzik a Márki stílusán.

Lehet-e csodálkozni, hogy ily állásponttról ítélve meg az ars poëticát, Horatius rovására dicsérték Boileaut. Így *Voltaire* ¹⁾ „Boileau *költészettana* fölötte áll a Horatiusénak. A módszer kétségtelenül szépség egy tankölteményben; Horatiusnál ez hiányzik.“

Voltaire állítása összeomlik, ha nem *tankölteményt* keresünk.

Horatius adhatott és adott is eszmét Boileauinak, hogy rendes ars poëticát írjon, de abból nem következik, hogy maga a Pisokhoz írott levélben ennek mintáját megalkotta volna. Sőt Boileauinak is kimutatható az elfogult utánzat következtében a *lucidus ordo* egy pár homálya.

E nézettel teljes ellentétben áll azoknak megfeszített erőlkö-

¹⁾ Dictionnaire philosophique au mot *ars poétique*.

dése, kik az *ars poëticában* a legteljesebb szerves összefüggést, kész rendszert látnak és a legfinomabb egymásutánt törekednek kimutatni.

Természetes, hogy e nézet vallói, kezdve *Michelsen* berlini tanáron, ki az *ars poëticát* 1794-iki kiadásában *három*, egymással szerves összefüggésben álló részre (proëmium 1—37. I. r. X, 138—153; II. r. 154—308. III. innét végig) osztotta, *Ribbeck Ottóig*, dramaturgiát találtak Horatius levelében. E téren az alapos butaság netovábbja található meg *Regelsbergernél*. Művének czíme mindent megmond: „Horazens Dichtkunst in neu entdeckter Ordnung: das vollkommenst Lehrgedicht des Alterthums ein Meisterstück der Nachahmungskunst und Kürze. Lateinisch nach einer 800 jährigen Handschrift. Übersetzt in ebendieselbe Versart nimt Commentar, Anmerkungen, Lesearten und einem Auszuge aus Aristoteles Dichtkunst von J. Christoph Regelsberger, der *Weltweisheit Doktor*, k. k. Professor der Rede und Dichtkunst. Wien 1798. 8°.

Bocsánat e merényletért, melyet a szíves olvasó ellen elkövetünk e cím kiírásával. Mintegy érezzük azt a verejtékes munkát, mely után Regelsberger büszkén hirdeti, hogy végre föltalálta a kulcsot a Horatius költeményéhez. És ha áttekintjük Regelsberger systemáját, meglepetve látjuk, mennyire igaza van Ciceronak, midőn azt mondá, hogy nincs oly képtelenség, melyet valamely görög bölcse nem bizonyított volna. De nem csak Cicero, Varro is említi e bölcse bolondságot a *Sat. Menippeae*-ben.

Hogyne oszolnék föl e systema szerint Horatius költeménye *elméleti* és *gyakorlati* részre; de az *elméleti* rész ismét *általános* és *különös* részre; *mindenik* ismét a. b. c. alosztályokra. A *gyakorlati* költészettan ismét bevezetéssel kezdődik és tárgyalja a költő kötelességeit szintén a. b. c. alosztályok alatt. Mert hiszen a logikai formákat csak ki kellett meríteni. Pl.: a költő kötelessége a) a műalkotás *előtt* (a. p. 306—333); b) a műalkotás *alatt* (a. p. 333—379) és a műalkotás *után* (379-től végig szintén 3—3 ponttal).

Az első 300 sor hasonló pontossággal van alosztályokba begyurva. Kit érdekelne mindez ma! Ribbeck Ottó jobbnak tartja a zavaró elemeket kiválogatni, összevonni és kihagyni és . . . úgy sem bírja a költeményt megmenteni! Regelsberger „újonnan fölfedezett rend“-je

nem volt eléggé visszataszító arra, hogy tovább ne vigye *Arnold Ágost.* ¹⁾

Az általános és különös rész megtetszett Arnoldnak is. Csak a 2-ik főrésze nézve tér el, mert ebben a költészetet tárgyalja: a) önmagára viszonyítva (célja, bece, hatása) b) a művészre nézve (tehetség és szorgalom, műértők bírálata, egy túlfeszített, önhitt költő képe.) Arnold szerint az *ars poëtica*ban: „A leglényegesebb és legfőbb követelményeket és törvényeket föl lehet találni a költemény és a költő tekintetében, még pedig a legbensőbb és legszorosabb logikai rendben és egységben.“

Mi természetesebb, mint hogy ez általános állítást a részletekben korlátozza. Pl. oly képtelenséget állít, hogy az *ars poëtica* főalakja *tanköltemény*, mellékalakja: *levél*.

Miután e nézetbe beleszerettek többen, minthogy a *bizonyíték*: a *lucidus ordo*, sehogy sem akart lapos elméleteik szerint alakulni, még egy kétségbeesett módhoz folyamodtak: fölfedezték a *luxatorát*, magának a szövegnek hézagjaiban és toldalékaiban találták meg az okát a *tanköltemény*-be csúszott rendetlenségnek.

Heinse volt az első, ki kijelenté: „jeles és valóban bámúlásra méltó a Pisokhoz írott levél, de az, melyet Horatius írhatott, nem az, mely közkézen forog.“ Ez az áthelyezés elmélete, mely többeket csábított hasonló eljárásra: így Bouhiert, Peerlkampot, Bobrikot, Ribbecket. A jóhízemű Streuber 1839-ben kifejezi azt a szilárd meggyőződését, hogy lejárt már az a kor, melyben az írókat csupa elménczségből, vagy az éles elme fitogtatásából vakmerően, minden józan ok nélkül magyarázták; beállt az a kor, midőn legelőbb is a codexek tekintélyét kell követni és az írók magyarázatában nem a merészség és véletlen esélyek, hanem a valódi tervszerű magyarázat diadalmaskodott. Hogy e korszak nem mult el, bizonyítják Peerlkamp és Ribbeck, kik Horatiussal szemben is az *áthelyezések* merészségét alkalmazták. Pedig ma már eldöntött kérdés a Horatius szövegének ép hagyománya. A mit *Keller* (a Keller-Holder-féle kitünő kritikai kiadás *Epilegomena*-jában) mond 1880-ban Peerlkamp ellenében, ma már többé vita tárgya nem lehet. Ugyanis Peerlkamp 1845-

¹⁾ Des Horazens Brief an die Pisonen oder über die Dichtkunst als Einleitung in die Aesthetik für Schulen und gebildete überhaupt. Berlin, Posen und Bromberg, 1836. 4°.

ben adta ki Leydában Horatius ars poëticáját (Q. Hor. Fl. Ep. ad Pisones). E kiadáshoz van csatolva jegyzéke a Peerlkamp eltérése a vulgaris szövegtől, mely eltérés a betoldások és áthelyezések révén keletkezett hibák helyreigazítása törekszik lenni. Keller kijelenti: „A kézirati hagyomány általában véve ép és a mi az úgynevezett ízlésetelenségeket illeti, először is elmondhatjuk a példaszót: de gustibus non est disputandum és másodszer minden költőnek meg lehetnek a maga fogyatkozásai, ámde épen Horatiust (az ízlés klasszikus példányaként) bámulták minden idők elsőrangú műítészei: egy Göthe, egy Schiller, egy Lessing, egy Petrarca“ (800 l.).

Kijelenti, de sőt mondhatni kétségtelenné teszi, hogy Horatiussal szemben csak a conservatív kritika a jogosult.

Peerlkamp kiindulási pontja egyezik Heinse-jével. Ő is okvetetlenül rendes tankölteményt akar Horatiussal íratni. Ez az epikus és drámai költemény szerkesztésére vonatkozó szabályokat tartalmazná és így természetesen oszlanék az ars poëtica két főrésze; a harmadik tartalmazná a költészet nehézségeit, akadályait, gondjait.

G. Bernhady is elítéli ez irányt: „kétlélű fegyvernél keresett avítást (ab ancipiti ferro), melylyel egykor a kritikusok szerencsétlen egy játékot üztek, t. i. áthelyezésnél“

Tehát látjuk, hogy a tanköltészet modern felfogása vezette a Boileau iskolájába járt tudósokat és ítészeket arra, hogy Horatiussal okvetetlenül elmondassák, vagy bele magyarázzák mindazt, mi a költészetben általános elvei közé számítható.

Wieland helyesen jegyzi meg, (hiába! a költő a költőt még is csak jobban megérti): „Ez az úgynevezett ars poëtica, mihelyt azt akarjuk, hogy a költészetben vezérfonala legyen, lazán összfűgő, elsietett, mellékes dolgokkal és csacsogással megtöltött férczelménynyé válik (Sudelwerk). Mintha csak Ribbeck *törmelékét* (Schutthaufen) hallanók.

*Eichstädt*¹⁾ a szeg fejére ütött, mikor így szól: „Többekben a derék tudós (Regelsberger) inkább vágya szerint cselekedett, mint az igazság szerint; célja elérésére egyes verseket ferdítve értelmezett és megfedekezve Horatius szelleméről, elragadtatva saját véleménye iránti rajongástól, odáig ment, hogy míg régebben némelyek azt mon-

¹⁾ Anhang zu Platonis Phaedro.

dották, hogy Horatius művészet nélkül írt a művészetről, most azt kell gondolnunk, hogy a költő a legunalmasabb mesterköltőséggel tárgyalta a költészetet.“ Olyanforma eljárás biz ez, milyenben Homeros részesült, kivel a pergamoni iskola követői, majd a stoikusok és később a byzantzi grammatikusok, köztük a jó öreg Eustathius elmondattak sok mindent, mit ha Homeros elmond, hogy Homer „*fénydús ege*“ hova lesz, nem tudom. Hiszen Sextus Empiricus és Stobaeus Homerosnál kifejezve találták azt a világnézetet, mely szerint a víz minden dolog ősz eleme és a lélek a szív alá ömlő vérben lakozik. Tud Homeros az ethikai ellentétekről, tud Indiáról, tud az északi sarkkör jelenségeiről és isten tudja mi mindenről. Mindenestre egy elméletileg képzett bölcsész lehetett. Oh milyen jó, hogy megmarad költőnek az utókor örök gyönyörűségére!

VII.

E két ellentét tarthatatlansága természetesen vezet a *harmadik* véleményhez, melynek három ága van. E vélemény *levélnek* tartja és pedig többé-kevésbé satirikus levélnek, mely vagy a római színiköltészet gúnyoros bírálatát tartalmazza vagy a Pisokat figyelmezteti a költői pálya nehézségeire, vagy a korabeli szenvedélyes írhatnomságot gúnyolja, feddi. Ez irányban indulva közelebb jutunk a költemény valódi értékének fölfogásához.

Ez irány képviselője *Hurd* angol költő.

Hurd szerint az ars poëtica egyetlen tárgya a római színirodalom kritikája. Három részre osztja a művet: I. (1—89) a levél tulajdonképi tárgyára bevezetés, mely általános elveket állít föl a költészeetről. II. (89—295) a római színiköltészetre nézve ad oktatást. III. (295—végig) az önbírálatot ajánlja és a művek javíthatóságát. *Sannodon* francia író tisztán levélnek tekinti az ars poëticát. Nézetét teljesen kifejezik e szavak: „Nem tűzte (a költő) maga elé, hogy egy teljes értekezést adjon a költészettanról, csak arra szorítkozott, hogy a művészet főbb elveit érintse, a mennyiben ezt a levél alatt megengedte, mely fesztelen szabadságot kíván meg és nem fér egybe egy módszeresen szabályos mű kényszerével.“

Engel nézete szintén oda irányúl, hogy a római költők és római ítések nézetét bírálja különös tekintettel a drámára és ép azért választá a levél alakot, hogy rég meggyült boszankodását a tehetség-

telen irodalmi nyeglék ellen szabadon kiönthesse és azért választá a Pisokat, kikhez a levelet intézze, hogy annál aggálytalanabbúl mutassa ki a valódi költés nehézségeit.

Streuber kiváló ügyességgel czáfolja Hurd, Engel és társai nézetét. Hivatkozik az *ars poëtica* kezdetére és befejezésére, melyek épen nem alkalmasak arra, hogy tisztán *római színiköltészet* bírálathoz és mintegy didaktikus tárgyalásához illjenek. A mi pedig Horatius keserűségét illeti, ennek kifejezést adni nem kellett volna oly levél alakot keresnie, milyennek az *ars poëtica*t ismerjük. Azokkal a nyegle irodalmárokkal Horatius már korábban elszámolt. Most élte végső szakában más volt gondolkozása, más volt lelkülete.

Non eadem est aetas, non mens (Epist. I. 1.)

Ugyanő mondja Epist. I. 19. végső két sorában :

Mert a kötődésből keserű vita nő ki gyakorta,

Melynek vége dühös gyűlölet s rút hajbakapás lesz. (*Csalomjai.*)

E *hajbakapás* a „*funebre bellum*“ kifejezésére igen gyenge kifejezés. Erőteljesebb a Márki József fordítása: „*balvégezetű harc*“. De e passust tisztán Horatius személyes ellenségeire alkalmazzuk, mert fennebb már érintők és később még látni fogjuk, hogy Horatius teljes öntudattal iskolája védelmére kelt és épen a római költés sokféle fogyatkozásait, hiányait mutatják ki az *ars poëtica* azon részei, melyeket Hurd és társai csak a római színiköltés bírálata magyaráztak.

Wieland nézete érdemel a legnagyobb elismerést. Ő igen helyesen a Horatius leveleinek abból a jelleméből indul ki, hogy azok valódi *alkalmi* alkotások. Természetesen Göthe értelmében, ki valahol a maga műveiről is kinyilatkoztatá: „Minden költeményem alkalmi költemény, a való viszonyok hatása alatt keletkeztek, ezekben van alapjuk és gyökerük.“ A Pisokhoz írt levél magyarázatát abban látja, hogy Calpurnius Piso fiait is meglepte a kivált előkelő körökben általános **pruritus scribendi** (durva kifejezés, de Wielandé)¹⁾ Piso félté fiait e szenvedély veszélyeitől: a balsiker miatti kigúnyoltatástól és Horatiusnak kifejezte aggodalmát. Horatius ezt megérté és írta leve-

¹⁾ Man kann von einem unsäglichen *Pruritus* für die Musenkunst geplagt werden, ohne mit einem wirklichen Talent geboren zu sein. (H. Briefe aus dem Lateinischen übersetzt und mit historischen Einleitungen und anderen nöthigen Erläuterungen versehen von C. M. Wieland Leipzig 1790.)

lét egyfelől azért, hogy a költéstől elriaszsza őket, másfelől mégis utasításokat ad.

Mittermayer a 304—307 versekből indul ki.

A fenkö tisztét fogom én felvenni magamra,
Mely vasat élessé tesz, bár maga metszeni tompa.
Én nem író az írók kötelességére tanítom:
Mi képez s táplál költőt; honnan veszi tárgyát. (*Czuczor.*)

És épen azért e szerény vallomással akarja Horatius az idősebb Pisót figyelmeztetni a dráma-írás nehezségeire. E passust tehát úgy értelmezi *Mittermayer*.¹⁾

De akkor miért fordul elő e passus az egész levél közepén túl és mintegy elrejtve? Egyébként jellemzi e nézetet, melylyel közel-rokon *Orelli* nézete is,²⁾ hogy merőben a Wieland nézetéhez sorakozik. Wieland pedig maga is érzi, hogy nézete aligha áll meg egészen, midőn a következőkép nyilatkozik: „Itt én Horatiussal, az összefüggés kedvéért, egy pár szóval többet mondattam, mint a megnyit kifejez, *de* hogy az egészben összefüggést hozzunk létre, új művet kellene belőle alkotni.“ Imé, még Wieland is hová ragadtatik el, hogy nézetét elfogadtassa, holott, mihelyt *bele* kell magyarázni valamit az ars poëticába: azonnal nem lehet a költőnek tulajdonított czél igaz; mert e költemény fesztelen, könnyed folyását senki kétségbe nem vonja.

E nézet tisztán a Piso és Horatius közti viszonyból indul ki. *Orelli* azt hiszi, hogy levelét felolvasta a költő a Piso házában, mielőtt kiadta volna. Ribbeck kérdésbe teszi azt is, hogy egyáltalán megjelent-e e levél Horatius életében?

Végre *harmadik* nézetárvialatot állított föl már még régebben *Franc. Robortellus* abban a paraphrasisában, melyet az Aristoteles poëticája magyarázata kapcsán írt az ars poëticához. Szerinte Horatius korának ferde ízlése ellen kelt ki, feddvén azokat, kik minden előkészület és tanulmány nélkül faragták a verseket.

E nézethez csatlakoztak *Rappolt* (a XVII. évszázban), *Haberfeldt*, *Hocheder*, *Dohrn*, *Schelle*. Ezeknek nézetét az ars poëticáról e szóban lehet összefoglalni: *critico-satyricum-poëma*. *Doehring* csak any-

¹⁾ Aschaffenburgban 1827-ben kiadott progr. értekezésében.

²⁾ 1844-iki zürichi kitűnő kiadásában az ars poëticához írt előszóban (519—523 l.)

nyiban tér el e felfogástól, hogy az ars poëticában a didaktikus elem túlsúlyát látja és ezért *didactico-satiricum*-nak tartja. És *Manso*¹⁾ az ars poëticában a költői levél valódi mintáját, jellegét, fajképét látja.

Csak curiosumkép hozom föl *Lilie*²⁾ nézetét, ki az ars poëticában egy nagyobb tankölteményhez írogatott részleteket lát. E részleteket a Pisokkal beszélgette meg, jegyeztette le, halála után adták ki. „Tehát e munkácskát Horatius halála után találván meg, tartalma után elnevezték ars poëticának. A grammatikusok, ha nem csalódom, fölkapták, bizonyos részekre osztották, szorgalmasan kifejtették tanítványaiknak.“

De hát *Hardouin*³⁾ merészségéről mit mondjunk, ki azt állítja, hogy talán valamely szerzetes írta Párisban e művet és bizonyítékul hozza föl a 373. verset:

. . . . de középszerű költészt (sic!)

Istenek, emberek és könyváros boltok utálnak. (Czuczor),

mely hely párisi könyvkirakatra vonatkozik.

Megjegyzem, hogy a *columnae* fordítását Márki József helyesen adja *oszlop*-pal, mert a tényeknek felel meg. Szerinte ott álltak az Aula Palatii-ben ez oszlopok, melyek megfeleltek a könyvárosok kirakatainak.

Streuber erős érvet hoz föl a *satiro-criticum-poëma* féle felfogás ellen. Szerinte Horatius kifáradt már az akkori silány költők gúnyolásában. Valóban helyes nézetet vall, midőn kifejezi, hogy sok homályt oszlatnak vala el a scholiasták, ha nem a költemény tartalmáról szólnak, hanem a Pisokról irnak körülményesebben; mert egy levél valódi magyarázatát azon személyes összeköttetés adja meg, mely fennállott az író és azok közt, kikhez a levelet írta. Streuber a satirikus élt csak Horatius írásmódjára vonatkoztatja. Maga jellemzi irályát. Epist. II. 1. 262. és köv. ll.

Mert a gúnyolni valót jobban megtartjuk eszünkben,

Mint a minek, noha jó, tömjénnel kéne adóznunk. (Csalomjai.)

Streuber érdemes művét, mely a különböző nézeteket olykiváló

1) Über das Wesen der Horazischen Episteln. Lipcse, 1800.

2) De Horatiana ad Pisones epistola. Sir. Guil. Lilie Vratislaviae 1838.

3) Opp. vania Amst. 1733. idézve Srteuber által.

gonddal állítja egybe és a czáfolatban sok ügyességet tanúsít a következő végeredményben foglalja egybe :

„E Pisokhoz írta hát Horatius e levelét, mely a tárgy rokonságánál fogva helyesen hasonlítható a Maecenashoz, Augustushoz, Julius Florushoz írott ama levelekhez, melyekben jelesen védi magát ellenségei rosszakaratú vádjai és a régieskedők ferde ízlése ellen s egyszerűsége megmagyarázza azt a hangulatot, melylyel a satirák írására adta magát.“ De ennél magasabb irodalmi cél lebegett Horatius előtt. Epen így felette csekély motivumra viszi vissza az egész *ars poetica* keletkezését *G. Bernhardt*,¹⁾ midőn nézetét így foglalja egybe: „Volt tehát oka Horatiusnak, hogy erejét kímélje és nemes tanait mérsékelt határok közé szorítsa és a műelvek szoros rendjét egy kissé lazította és mintegy kerülőkkel tárgyalta és a meghitt beszélgetés hangján finoman mérsékli és a könnyű gúny játzsiságával csipkedte majd a római közönség ferde ízlését, majd a lábrakapott írás-dühöt. Ez az oka annak, hogy az a *három* levél (Ep. I. 19. II. 1. 2.) habár rokontárgy körül forog; e költeménytől nagyban eltér és azoknak mérészségét épen nem bámuljuk, kik ezt postumus műnek tartják.“ Mi e nagy különbséget nem fedezzük föl.

VIII.

Tehát levél: irodalmi levél, írva a Pisokhoz, az irodalomkedvelő előkelő Calpurnius Pisonhoz és ennek fiaihoz, kik közül a nagyobbik költészet és talán épen dráma írással foglalkozott.

Ki volt e Piso? E Pisoról Tacitus Ann. VI. 10. a. u. c. 785. írja: „L. Piso pontifex természetes halállal mult ki, a mi ily nagy kitűnőségnél ritka dolog, soha semmi szolgálai véleménynek önként vallója nem volt és valahányszor a szükség úgy hozta magával, böles mérsékletet tanúsított. Említettem, hogy atyja censorságot viselt férfiú volt. Megérte a nyolczvan évet és Tracziában diadalmenetet érdemelt ki. De fődicösége abból származott, hogy mint a város ismételtén kinevezett praefectusa, e tisztet, melyet a szokatlan hatalom még terhesebbé tett, mindvégig bámúlatos mérséklettel töltötte be. Mikor *praefectus urbi* volt, Vell. Paterculus nagyon megdicséri. Consul suffectus a. u. c. 739-ben volt. A consulság után Pamphilia kormány-

¹⁾ De Horatii Epistola ad Pisones Halae, 1847. 15. 16. 1.

zója lett; 743. a. u. c. a bessusok ellen folytat hadjáratot, melyért diadalmenetre szerzett jogot.

Az ars poëtica keletkezésének ideje összefügg a Pisok személyének kérdésével.

Kirchner a. u. c. 743–746-ra teszi, szemben *Francke*-val, ki Horatius erőteljes férfikorára, 735 tájra helyezi e költemény keltét, hivatkozva Sat. I. 4. 63 sorára:

„Erről elég; máskor: költészet-e vagy se a gúnyor?“ (*Barna J.*)

mely tekintettel e szatirának a. u. c. 733 előtti keltét, az ars poëtica írását, körülbelől 735-re tolja vissza. *Sanadon*: 730; *Eichstädt*: 730, 721, *Holtzapfel*: 739, *Habsfeldt*: 738 utánra, *Mittermayer*: 742-re teszik e költemény keltét. *Ribbeck* ügyesen czáfolja *Riese* állítását, ki e költemény írását 733-ra teszi vissza és pedig kiindúl az ars poëtica 269 sorából:

Ti görög példákat örökké

Nappali fénynél és forgassatok éjjeli mécsnél (*Czuczor*).

E sor egyenes parodiáját látja *Epist.* I. 19. 11. sorában, mely így hangzik:

a költők versenyzenek éji ivásban —

Nappaltól nem szünének gőzölgenni.

A latin eredetiben:

Nocturno certare mero, putere diurno,

(melyet *Márki József* fenti fordítása nem fejez ki elég dallamosan, Csalomjai pedig egészen elejt) csakugyan parodikus fordulatra vall. Minthogy pedig a 19. levél legkésőbb 734-ben írathatott, mely évben Horatius az epistolák első könyvét kiadta, tehát az ars poëtica legalább egy évvel korábban írathatott!

Ha e hely parodiája az ars poëtica fentebbi helyének, bizonyára az utalás érthetősége kedvéért ki lett volna téve az *exemplaria Graeca* ismétlése. *Riese*-nek van egy nyomós érve, de mely szintén meg nem áll, hogy t. i. a ciklikus író kigúnyolása, ki az exordiumot igen messzi viszi vissza, czélzás volna Vergilius Aeneisére. De föl nem tehető Horatiusról az a gyöngédtelenség, hogy 735 után: Virgilius halála után engedte volna meg magának e sértést barátja emléke ellen. *Riese* e szemre való érvét ügyesen czáfolja *Ritbeck*.¹⁾

¹⁾ Der Qu: Hor. Fl. Epistola und Buch von der Dichtkunst mit Einleitung und Kritischen Bemerkungen v. Ottó Ribbeck. Berlin, 1869. 95–98 l.

Szerinte, ha Riese ez érve beválik, akkor már a. a. 728 előtt kellett volna e költeménynek keletkeznie, mert ez időn túl már Vergilius költeménye ismert lett; továbbá az Aeneis expositiója ellen az ars poëtica szempontjából kifogást emelni nem lehet.

Ribbeck az ars poëtica keltére nézve így nyilatkozik: „Annál maradjunk; a költészettan semmi esetre sem írathatott 740 vagy 741 előtt, valószínűen csak 743 után, sőt még azt sem lehet biztosan állítani, hogy szerzőnek 746-ban bekövetkezett halála előtt teljesen be volt-e fejezve vagy kiadott-e.“

Ribbeck állításának utolsó felét nem tehetem magamévá. Az ars poëtica jelen alakjában a befejezés úgy megfelel az egész költemény célzatának, Horatius *sal Bionius* jellegű szerkesztésmódjának, hogy — ha nem volt is kiadva — bizonyára készen volt. Azok, kik Horatius erőteljesebb korára viszik vissza a költemény keltét, kénytelenek más Pisonhoz folyamodni, mi nem egyenes érv vélelmük ellen; mert hiszen a mi Pisonknak (Calpurnius) e korban nem lehetett oly idős fia, kihez ilyen levelet írni lehetett.

Ugyanis Calpurnius Piso, ki 785-ben 80 éves volt (Tac. VI. 10) körülbelül 696-ban született, *consul suo tempore* 43 éves korában lett 739-be. Ha húsz éves korában nősült, lehetett ez időtájban a *juvenes patre digni* közül az idősebb 19—20 éves; tehát, ha e Piso a költő által apostrophált személy: akkor a 740-en túl, tehát Horatius életének végszakára esik a költemény kelte. Nehézséget nem okozhat *Sp. Maecius Tarpa*, kiről a 327. versben mondja:

Valahára, ha mégis

Irndl, kérd Metiust bírúdnak. (Czuczor).

Mert igaz, hogy Maecius 699-ben tekintélyes ítész volt, mint Cic. ep. ad. Pom. VII. 1. 1, kire Pompeius az ő színházában előadandó darabok bírálatát bízta, ez időtájt (742 a. u. c.) 70 éves lehetett, mert 772-ben született. Ki a mi Brassainkra gondol, ki most is oly bámúlatos ügyességgel forgatja a kritika fegyverét, elhiheti, hogy Maecius Tarpa husz évvel korábban gyakorolhatta a kritika nehéz feladatát.

Ugyde L. Calpurnius Piso mellett szól még Porphyrio commentárja, ki Terentius Scaurus nyomán állítja: „ezt a könyvet, melynek czíme *de arte poëtica*, Lucius Pisonhoz küldte, ki később *urbis custos* (praefectus) volt és az ő fiaihoz.“

E Piso jellemének szelidsége alkalmassá teszi őt arra, hogy feltegyük róla, hogy a költészet pártját fogta.

Ugyanis Porphyrio megjegyzi: *mert maga Piso is költő volt és a szép művészetek pártfogója.*

Ha a belső érvet is látba vetjük: ez teljes mértékben a mellett bizonyít, hogy az ars poëtica 741-en túl keletkezett és pedig az Epistolák *második* könyvének első két levele után, mely levelek okvetetlenül 741. után keletkeztek, midőn már az ódiák *negyedik* könyve kiadatott. Ugyanis e levelek hangja, Horatius hangulata, tanulmányai, az ósdiak újabb erősödése, mint lehet látni a *második* könyv leveleiből, hogy a régi szindarabok kedvéért telt zsúfolásig meg a nézőtér, és az ars poëtica tartalma, mely hasonló vonatkozásokat, hasonló hangulatot tartalmaz: mind e későbbi keltre vallanak.

Az a nyugodt hang, melyet a megsértett és felboszantott költő ingerültségétől évek választanak el; a *poëta laureatus*-nak méltósága, szélesebb látóköre, a gondolatjárás mélyebb medre mind a mellett a törekvés mellett szól, hogy a szatiráiban és más leveleiben elszórt támadásokat ne csak ismétlje, hanem e támadások kapcsán adott tanításokkal egészítse ki.

Főlemelkedik a költői hivatás magasztos felfogására és mintegy egész költői pályája által igazolt *parainesis*-sel fordul a Pisokhoz. Ezt semmi esetre nem tehetette addig, a míg nem gondolt oly teljes mértékben arra, hogy „*tréfát, enyegést félre tegyen.*“

Hát mind verset, mind más tréfát félre teendek. (Ep. I. 1. 10.)

Ha pedig valakit mind e belső érvek ereje sem győz meg, meggyőző azoknak hiú erőlködése, kik előbbre akarván tenni e költemény keletkezését, más Pisot is keresnek, hogy az idő-viszonyok találjanak. Es ez *Cnaeus Piso* volna, kit Tacitus Ann. II. 43. említ, midőn Germanicus e gyűlöletes ellenségét jellemzi: „Kegyetlen lelkületű ember, örökölte vad természetét *atyjától, Pisótól*, ki a polgárháborúban a forradalmi pártot Afrikában (a. u. c. 708—Kr. e. 46) igen erélyes kormányzásával támogatta Caesar ellen, azután Brutust és Cassiust követte (a. u. c. 712).“ Megengedtetvén hazatérése, távol tartá magát hivatal kérésétől, míg Augustus részéről önként kínálta meg a consulsággal, ezt elfogadta.“ Germanicus cselszövő gyilkosa 730—735 közt elég ifjú lett volna arra, hogy iuvenisnek mondassék, de akkor

e Pisok természete, lelkülete nem talál a levél hangjához. Cnaeus fia hozzá még, ha egyéb nyomós érvek arra bírnak (pedig láttuk, hogy kikerülhetetlenül arra bírnak) hogy 743—746-ra tegyük az ars poëtica keltét: 40 éves lehetett. A *Tractatus Vidobonensis* is megemlíti, hogy „Piso tragédiákat írt“. Streuber érvelése helyes nyomon jár, midőn állítja, hogy abból is lehet következtetni, hogy Piso tragédiákat írt, mert Horatius a fentebb idézett 387. sorban azt mondja, hogy a mit ír, Maecius hallatára olvasta föl, kiről láttuk, hogy Pompeius kritikusa volt. Hogy pedig oly fiatalon, 20 éves korában írt tragédiát, erre nézve Streuber a csodálkozót Plinius vallomására utalja, ki Epist. VII. 4. szerint 14 éves korában görög tragédiát írt.

Mi tehát úgy fogjuk föl az ars poëtica keletkezését, hogy a nyugalomba vonult költőt Rómával szőtt irodalmi összeköttetései mind jobban figyelmeztették az ósdiak részéről jöhető veszélyre, a közönség elpártolására. Ekkor lépett föl a *második* könyv epistoláival: mély ismeretét, széles olvasottságát, megérlelt, kiforrott nézeteit, ellenfelei ellen intézett finom humorral, költői játszi levél formájába öltöztetett komoly tanácsok alakjában törekszik a jobbkat: egy Augustust, Maecenast, Florust, a Pisokat hathatós támogatására megnyerni. Biztosítani, megvédeni volt szándéka költői iskoláját, melynek feje ő volt a távolból is, mint Kazinczi, leveleivel kel védelmére az ő iskolájának. E célból írta az ars poëticát, melyet — ha a tanköltemény chablonja alá vonni nem lehet, mert valódi *költemény*, a mi mint tanköltemény soha sem lesz — a költői levél alakjában, melynek ő igaz feltalálója és utólérhetetlen mestere, mert gazdag egyéniségének hordozójává, kifejezőjévé, tolmácsává tehetette művét, úgy alkotott meg, hogy a klasszikus kor legbecsesebb maradványa marad mindenha.

IX.

* Ha *személyes* természetü indító ok vezette Horatiust az ars poëtica írására; ha a római irodalmi viszonyok éles bírálata, az írási düh megfeddése, a fiatal Piso jóra való hajlamának barátságos irányzása, a valódi költés mély, igaz világának megvilágítása; de az én felfogásom szerint a görög ízlés védelme is, még pedig a valódi, nagy görög költők éjjeli, nappali tanulmányozásának ajánlása által kitüntetett felfogással: akkor az a kérdés, hogy mennyiben *eredeti* az ars poëtica, mennyiben *utánzott*, részben megvan oldva. Mert mi e

műben a levélstil báját, kitéréseit, czélzatait, személyes vonatkozásait megtaláljuk; de megtaláljuk, a majdnem lazá szerkezet mellett, finom eszmemenetét. Ez eszmemenet bizonyos egységbe fűzi össze a gyöngyszemeket. Alapeszméje, melyet megvilágít, hogy a költés tanulmányt és tehetséget kíván, és a római szellem a maga realis irányával terméketlen arra, hogy önmaga az ízlés irányzója legyen. A költés, túl a *nemzeti* korlátokon a *barbar* világgal szemben, a *görög-római* közös hagyományban ver gyökeret. És azok kik Horatius ódáiban is Alkaios, Sappho, Arkhilokhos, Pindaros utánzatait keresik, fedelik a különbséget, mely a római irodalom fejlődése és bármely újabbkori *nemzeti* irodalom fejlődése közt van. Az Aeneas-monda fejlődése legélénkebben bizonyítja, hogy a görög mondakör a római talajon *ἀπομίμηση*-t talált, hogy kétszeri telepítés volt: a *Graecia Magna*-ban volt az egyik, Kr. e. VI. és V. évszázban és volt az *ízlés*-nek nagy *ἀπομίμηση*-ja attól a nevezetes eseménytől fogva, mikor Korinthos a Mummius kezébe került (Kr. e. 146.). A római hazafiaknak a graecomania elleni harca, mely *Lucilius* korában már kitört, elveszté komoly jelentőségét a magasabb irodalmi műfajok létrejötte után. Horatius a *görög-ítál* törzs közös szellemi hagyományát, a közös vonásokkal bíró hitélet és világnézet alapján a római költés szerencsés örökségének tartja és mikor az értelmetlen támadást látja, ez u. n. *utánzás* ellen írja irodalmi leveleit.

Az ars poëtica tervtelensége csak látszatos, valamint túlhajtott tervszerűsége nem igazolt. A tragédiával, a satyrdrámával azért foglalkozik tűzetesebben, mert legkedveltebb műfaj a dráma volt, mert a fiatal Piso drámaíráásra érzett hajlamot, egyébként a költés általános feltételei, a költői irány sajátságai, a műfajok jelleme, versformája, a költés forrásai, a tanulmány és tehetség, eredetiség és utánzás kérdéseiről ír a levél stil kedélyes *czéltalanságával*. És megjegyzem, hogy úgy a *Bernhardt* (Grundriss der röm. Lit. 1892.)¹⁾ valamint *Müller Ede* (Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten)²⁾ műveiben adott áttekintés teljesen szabatos, a felfogás egészen jogos. Fölösleges dolog volna, untig tudott és ismert dolgokat ismételni. De itt egy fontos körülményt említek meg, melyet a magyarázók meglehetősen figyelmen kívül hagytak, hogy t. i. Horatius a satyr drá-

¹⁾ 5. kidolgozás (1872) 592 és köv.

²⁾ II. 260 és köv.

mára a levél teljedelméhez mérten igen kiterjeszkedik, holott a rómaiaknál e *műfaj* nem vert gyökeret, miután a fabula *Atellana*, a *togata* és a *mimus*, az *exodicum*, mint *nemzeti* műfajok a hilaro-tragédia behozatalát feleslegessé tevék.

Nézetem az, hogy épen ez által akarta költőnk a figyelmet felhívni a görög irodalom gazdagságára, ép az által akarta a gyűlöletes színben feltüntetett, de helyes felfogás mellett szükséges *utánzás* előnyeit jobban megmagyarázni, hogy a satyr drámát hallgatólagosan szembe állítá a római tréfákkal, nyers bohózatokkal. Nemesebb alakokat: a mythikus hagyomány által megszentelt *satyrok* karát szerette volna, ha nem is átültetni, mert nem lehetne kimutatni ilyen czélzatot Horatiusnál, de a költőket rábirni, hogy a görög satyr dráma tanulmányozása útján nemesítsék a római irodalom megfelelő műfajait. Ezt annyival inkább óhajtja költőnk, mert a római közönség ízlése természetes hajlammal vonzódott az alsóbb komikum iránt, hiszen az alsó *komikum* terméke volt a régi satura is, melyből a satira fejlődött ki.

Miután tehát Horatiusnak jeleztük álláspontját a görög utánzásra nézve, melynek érdekes mellékdarabja a nyelvújítás kérdésében elfoglalt szabadelvű álláspontja és a *graecus fons* mellett a latin nyelv geniusában rejlő képzés hangsúlyozása: az ars poëticában a költői forma fesztelen szabadsága mellett is fölfedezhető aesthetikai elvek *forrásának* kérdéséről szólhatok még egy pár szót. De előbb még a Ribbeck-féle ars poëticáról kell egy pár észrevételt tennünk. Az egyes sorok kihagyásának kérdése untató részletekre vezetne, de az *áthelyezéseket* szó nélkül nem hagyhatjuk.

Áthelyezi az ars poëtica 73—85. verseit az Augustushoz írt levél (II. 1.) 102-ik sora után Miért? Mert kicsinyesnek tartja és méltatlannak a költő Pisokhoz oly csekélységeket tárgyalni, hogy mikép fejlődtek ki a műfajok a megfelelő *mérték* keretében. Az alak és tartalom e történelmi összeshövdése kicsi dolog-e? Nem küzdelmes folyamat-e egy fejlődő költő fejlődésében az *alak* megtalálása? Olvassa el bárki az áthelyezett passust az Augustushoz írt levél 102. sora után, midőn épen a jelen alakban a legszorosabb eszmemenet jellemzi a római nép átalakulását: az egykori gyakorlatias, perlekedő, római ember most az írás dühtől meglepetve, boldog, boldogtalan verset ír. (108. és köv.) Mily oda nem illő dologgal szakíttatnék meg az ars

poëtica jelzett passusának áthelyezése útján; holott Horatius álláspontja, mely szerint az *alakra* kiváló sulyt helyez (forma dat esse rei a költészetben) nem közömbös dolog, ép a történelmi fejlődés szentesítette szoros és benső összefüggést a *tárgy és alak* közt a Pisonaknak figyelmébe ajánlani, hiszen épen az *alakérzék* megvesztegetését vont a maga után a régi nemzeti formák fölélesztése. A *másik* áthelyezés: az ars poëtica 391—407. sora áthelyezése ugyan e levél 125. sora után. Miért? Mert az előzményekben kedélyesen rajzoló a jámbor poéta ártalmatlan tévelygését, kit nem mar a kapzsiság rozsdája, a maga anyagi kárát is mosolyogja, megelégszik az egyszerű babbal és a rostaalja búzából sült kenyérral. Hogy a költészet áldásait még élénkebben rajzolja: ide szövi a költők nagy szerepének elbeszélését, melyet a művelődés folyamatában elfoglaltak.

Orpheus, Amphion, Homeros, Tyrtaios, a delphibeli jóda versben kifejezett bölcsesége minő fontos kulturai mozzanatok! Igaza van Ribbecknek, hogy e részlet pompásan illik az Augustushoz írott fentebb jelzett passusa után, kivált a 125 sor vége:

parvis quoque rebus *magna* invari,

mely helyet *Márki József* így fordít:

„Kis dolgok is hoznak

A nagyoknak hasznot.“

Csalomjai:

„nagy ügyekben, tudjuk, emeltyü

Sokszor a kis pont is“.

Sajnos mindkét fordítás felszínes.

Ha az ars poëtica 391—407. sora ide iktatódik, mintegy a *magna invari* nyer megvilágítást és azután a költészetnek mint nevelési eszköznek előnyeit a leghelyesebb logikai egymásutánban tárgyalhatta.

Az ars poëtica jelen szerkezetében, midőn ez előzmények a kritika szükségét emelték ki és e passus után a *tehetség és tanulmány* kérdését veti föl, csakugyan ugrásnak tűnik föl. Aztán voltaképp a 295. és köv. sorokban újra érinté e kérdést.

A Ribbeck által kihagyott rész által az eszmemenet szorosabb; mert a kritika szüksége után mintegy ellentétül a *hizelgők* rontó hatását festi.

Ha a jelen szöveget mégis védem: nemcsak a hagyománynak többször említett és Ribbeck által is elismert soliditása miatt teszem, de mert a levél-stil fesztelen átmeneteképp e hely ide illik. Ugyanis a

költő Píso-t figyelmeztetvén a kritika szükséges voltára, a *nonumque prematur ad annum* híres elve ugyancsak megdöbbenhetette a költői termékenység lázától izgatott ifjú kedélyét: mi természetesebb, mint a költészet művelődéstörténeti nagy jelentőségének festése által az ifjú lelkét az eszmény régióiba emelni, hogy annál jobban érezze, hogy nem lehet elég követelő, nem lehet elég szigorú önmagával szemben.

Aztán nem kell elfeledni, hogy a költemény a végére hajlott: e ragyogó passus kiválóképen emeli a *recitator* humoros rajzával szemben az ellentétet. Csak helyezzük egymással szembe: Orpheust, Amphion, Homerost, Tyrtaiost... és a piócza-természetű recitator, ki

A kit kézre kerít, nem ereszti, s kinozza, ragadván
Bőréhez, míg nincs vérrel teliszíva, nadályként.

(475—476.) Czuczor.

Alig lehetne a *levél* forma mellett nyomósabb érvet hozni föl, mint e humoros befejezést. E kép a következő hanyatlás korában állandó típusává lesz a napi dicsőség napfényében sütkérező írónak.

És már most rátérhetünk az *eredetiség* kérdésére, miután e kérdést az eddigiéket éles világitásba helyezték.

X.

E kérdést *Streuber* többször idézett művében s *Michaelis*: De auctoribus quos Horatius in libro de Arte Poëtica secutus esse videatur ezim alatt Kielben 1857-ben megjelent kitűnő dolgozatában beható gonddal tárgyalják, párhuzamos idézetekkel világítják meg. *Streuber* álláspontját mintegy összefoglalja következő nyilatkozata: „Őszintén bevallom, hogy *épen nem* érthetek egyet azokkal, kik azt hiszik, hogy Horatius Platot vagy Aristotelest követte, utánozta, sőt egyszerűen átírta.“

Michaelis álláspontját megtaláljuk e kijelentésében: „Horatius kölcsönözhetett egyet-mást Neoptolemostól, valamit meríthetett Plato és Aristoteles műveiből, itt-ott talán latin szerzőt is használt, de a *legtöbb dologban* a maga józan eszét és helyes érzékét követte.“

Ime, mindketten, kik e kérdést tűzetes tanulmányuk tárgyává tévők, Horatius számára önállóságot követelnek. Mihelyt az ars poëtica-ban nem tankölteményt, de alkalomszülte, hangulat-ihlette levelet látunk: eo ipso elesik a párhuzam, melyet fölállítanak az ars

poëtica és Platon „Phaidros“-a, vagy *Neoptolemos* poëticája, vagy a mi még legtöbb eredményre vezet Aristoteles *ποιητική*-je közt.

Ha a *Phaidros*-nak valóságos tanító célja van, a dialektika helyes alapját mutatja ki, ha Aristoteles *ποιητική*-je — ha nem juthatott is kezünkbe teljes eredeti szövegében — kivált a drámai költészetre nézve kimerítő mű, a régi retorika műfaj elméletet adja a költés körében és ha *Neoptolemos* műve bizonyára stilistikai sajátságokat tárgyalt: akkor a *párhuzam* mely nem az ars poëticának mint tankölteménynek jellegét van hivatva kitüntetni, csak arra szorítkozhatik, hogy Horatius görög reminiscentiáit beható görög tanulmányait bizonyítsa. E tanulmányokkal a görög moralisták írataival együttes foglalkozásáról számot ad maga a költő, különösen *Epist.* 1. 2. levelében, melynél tartalmasabb, mélyebb felfogását a görög bölcselmi szellemnek aligha lehet Vergilius és Lucretius kivételével római költőnél is fölfedezni. Ép e mély felfogás hiányzott a római gyakorlati szellemtől: ép ezzel akarta áthatni kora irodalmát.

A Horatius és Platon közti párhuzam első főállítója *Schreiter* ¹⁾ volt. Nyomósabban tárgyalta e párhuzamot *Ast.* ²⁾

Miben állana a rokonság? Platon célja volt a *Phaidros*-ban a rossz szónokok ironikus lebírálása és a valódi szónoklat feltételeinek kifejtése: ugyanez volna a célja a költés terén az ars poëticának. Mikor Platon Itáliából visszatért: ugyanarra az irigységre, roszakaratra talált, melylyel Horatius is találkozott.

Platont a sophisták, a rhetorok támadták meg. Ezért bírálja meg a *Lysias*-féle beszédet a szerelemről és ennek kapcsán tünteti ki, hogy a szónoklat alapja a bölcsелеm. Hasonló gondolatot fejez ki *Cicero Orat.* XIII. 4: „Bölcselmi tanulmány nélkül sem a tárgyakról fogalmat nem tudnánk alkotni, sem meghatár zásukat adni, sem részekre osztani; sem megítélni mi az igaz, mi a valótlan, sem a következményeket, ellenmondásokat észre venni, a kétes dolgokban helyes megkülönböztetéseket tenni.“ Nem ugyanezt fejezi-e ki Horatius a költészetre nézve az ars poëtica 309. sorában:

Józan írásmódnak bölcs ész a kútfeje s elve. (Czuczor)

Közbe legyen mondva, hogy Czuczor fordítása ma is mennyivel

¹⁾ De Horatio Platonis aemulo eiusque epistolae ad Pisonem cum huius Phaedro comparatione. Lipsiae 1748.

²⁾ De Platonis Phaedro. Jena 1801. cap. 3. p. 32.

fölötte áll utódainak, e sor fordítása is bizonyítja. *Márki József* így fordítja :

„Kútfeje s elve helyes költésnek *józanokosság.*“

Mikor tette a latin *sapere*, melyből a *sapientia* ered, a *józanokosságot*? Hiszen itt bölcselmi műveltségről van szó! Phaidros czélja is vita tárgya: a korabeli szónokok bírálata, a szerelem fejtegetése, a szép mivolta beszövődik a Phaidros eszmemenetébe. *Scheiermacher* nézete, hogy e dialog czélja a dialektika lényegének feltüntetése, mi nem más, mint az eszmék phaenomenologiai ellentétekben való szemléltetése, Steinhart a halhatatlan léleknek az önmagában szép és jó iránti rajongó szeretetéből fakadó legtisztább szellemi életnek a dialektika útján való nyilvánulását látja e dialogban feltüntetve.

Mily összefüggés, mily rokonság lehet hát Platon *Phaidrosa* és Horatius ars poëticája közt?

Mondjuk-e, hogy Platon az enthusiasmust, az isteni igazság intuitív látása által felkeltött enthusiasmust tartja az igazsághirdető szónoklat voltaképi forrásának, Horatius hivatottság nélkül nem képzel költőt?

Streuber kimutat művének 67—68. lapján egy pár találkozást, pg. 237. C. = a. p. 309; pg. 259. E. = a. p. 38; pg. 264. C. = a. p. 5. és köv. pg. 265. D. = a. p. 31. pg. 269. D. = a. p. 408. pg. 270. E. = a. p. 99.

De hát mire vonatkoznak e találkozások? Hogy a szónoknak helyes fogalmat kell tárgyáról alkotni, melyről szónokolni akar; hogy kezetlen, lábatlan ne legyen a szónoki beszéd szerkezete, de szerves lényhez hasonló étellel birjon; hogy *természettől* hivatott szónok még a *tanulmány* útján is fejlessze tehetségét. Sekélyessé válik e párhuzam.

Hogy Horatius olvassagta Platont, azt kétségbe nem vonhatjuk; de hogy Vergilius közelebb járt Platon lelkéhez, annak belátására elég az *Aeneis* VI. énekének egybevetése Horatius bölcselmi tartalmú leveleivel. Minő józanság jellemzi Horatiust! Platon lelkével rokonságot nem érzett.

Más a viszony az ars poëtica és Aristoteles *ποιητική*-je közt.

Meglepő találkozás, egész helyeknek néha hű visszaadása fordul elő az ars poëticában. És már csak azon körülmény is csábít az egybe-hasonlításra, hogy Aristoteles műve ránk maradt formájában kivált a dramaturgiával foglalkozik, s Horatius művében is oly tért foglal el a drámai költés tárgyalása, hogy a kik tankölteménynek fogták föl,

dramaturgiát találtak benne. Ugyde Aristoteles és Horatius kiindulási pontja közt gyökeres különbség van.

Aristoteles valódi elméletét akarta megírni a költésnek. Kiindul a *μίμησις*-ből; a műfajok *ἔπος*-át: bölcselmi meghatározását adja; rátér a műfajok alkatrészeire, ez alkatrészek szerkezetére. A különbség mindjárt a kiindulási pontnál kitűnik, mint azt praegnans példa bizonyítja. Aristoteles *ποιητική* je VII. részben a tragédia terjedelmét határozza meg. A *ἔπος*-ban látja megjelölve a színdarab terjedelmét. Kijelenti, hogy a versenyek szerint, vagy az élvezet után határozni meg a színdarab terjedelmét, nem a művészet törvénye (*οὐ τῆς τεχνῆς ἐστίν*), hanem a terjedelem *ἰκανό* *ἔπος*-át (helyes mértékét) a cselekvény oly terjedelmében találja, a mennyi idő alatt a sorsfordulat megtörténhetik (*εἰς ἐντυχίαν ἐκ δυστυχίας ἢ ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν*). Mily messze áll e valóban *esztétikai* felfogástól Horatius ars poëtica-jában olvasható elv:

Több ne legyen, se kevesebb ötnél a felvonat, úgy lel

Színdarabod tetszést s játszása kívántatik újra (190—91. Czuczor).

Helyesen czáfolja meg Michaelis Orelli párhuzamát az itt említett öt felvonás és a görög prolog, epilog és 3 episodion közt, holt az Oidipusban *négy*, az Antigoneban *öt* episodion van.

Tisztán látszik, hogy Horatius előtt római viszonyok lebegtek.

Igen nyomós megjegyzése Michaelisnek, hogy ars poëtica-ban felhozott idézetek majdnem kivétel nélkül a *latin* színirodalomból méritvék. Igy Thyestes lakomáját (91 v.) Ennius után Varius, a Horatius köréhez tartozó költő dolgozta föl.

Atreus extra coquens (186.) Attius Atreusára, *Telephus pauper et exul* (96. 104.) Ennius vagy Attius Telephusára vonatkoznak. Akhillest (120 v.) színre hozták Livius, Ennius, Attius, sőt Augustus is megpróbálkozott e tárgygyal, *Medeat* (123, 185 v.) Ennius, Attius hozták színre, Jnot (123 v.) Livius, Iot (124 v.) Attius, *tristis Orestes* (124 v.), kiről Vergilius Aeneis IV. 471 így szól:

Aut Agamemnonius scaenis agitatus *Orestes* (124. v.)

Ennius *Eumenides*-eben fordult elő, talán előfordult *Naevius* Iphigenia-jában is; Procne (187 v.) Livius és Attius *Tereis*-ében¹⁾. Te-

¹⁾ Ribbeck: *Tragicorum Latinorum reliquiae* p. 267, 347, 262, 307, 244, 272, 304. p. 244, p. 300, p. 170, p. 247, p. 244, 315. Augustus drámaírájáról Suidas is megemlékezik.

hát csak *Peleus*-ra nézve nem lehet kimutatni a latin szerzőt. Welcker Euripidesnek tulajdonítja. Cadmus, ki kigyóvá változott, emlékeztet Euripidesnek Hermogenes grammatikus által megőrzött (de invent. p. 4. 12.) következő két sorára:

οἱμοὶ δράκων μου γίνεται τὸ γ' ἤμισυ
τεκνον περιπλακῆθι τῆ λοιπῆ πατρί

Michaelisnek ez észrevételét egész értekezésében legérdekesebbnek tartom; mert meglehetősen éllel domborítja ki Horatius önállóságát. És igaza van abban is, hogy ha Horatius az Aristoteles példáit írta volna át, az Aristoteles által oly kedvvel idézett *thebai* darabokat nem mellőzi vala. Aristoteles kiválóan hajolt a *sors tragedia* felé, mint Günther (Grundzüge der trag. Kunst) kimutatja: tehát idézetei is külön esztetikai álláspontját jellemzik.

Lényeges különbség Horatius és Aristoteles közt a *hagyomány* kérdése. Horatius határozottan a hagyománynak ad elsőséget:

Köznemű dolgokból nem könnyű csinálni sajátot;
S fogsz Iliasból szindarabot te is adni, helyesbet.

(Czuczor. 129—130.)

Aristoteles megdicséri Agathont (9 f.), ki pedig hagyomány nélkül írt. Günther megjegyzi, hogy Aristoteles a könyv-dramát helyesli. Szóru-l-szóra így nyilatkozik: „nem kell okvetetlenül arra törekedni, hogy a „mondakör“-ben maradjunk, melyből a tragédiák merítik tárgyukat.“

Gyökeres különbség Aristoteles és Horatius közt, hogy Aristoteles a tragédia *hat* alkotórésze (μῦθος, ἦθος, λέξις, διάνοια, ὄψις, μελοποιία, Hunfalvi szerint: mese, jellem, szóbeli kifejezés, gondolkodás, látvány, zene) közül a *mesét* tekinti a tragédia lelkének (ἀρχὴ μὲν καὶ σὸν ψυχῆ ὁ μῦθος τῆς τραγωδίας), főalkatelemének, Horatius az ἦθος-ra helyez sulyt. Kijelenti Stagira bölcse, hogy ha erkölcsi mondásokat és jól alkotott gondolatokat egymás mellé fűzünk, még nem lesz tragédia, hanem „sokkal inkább — folytatja — az ezekben szegényebb tragédia, de a melynek van meséje, van cselekménye.“ (VI. 12.) Horatius pedig ép ellenkezőleg nyilatkozik:

Néha az oly színműn, mely helylyel-közzel szép
S erkölcsös, noha nem cifrált, s nincs stílja, se bája,
A nép jobban kap s fentartja felette figyelmét,
Mint más szebben ugyan, de üres hangokkal üvöltőn.

(319. és köv. Czuczor.)

E passus fordításában Márki találóbb szóval fejezi ki a *mora-taque recte*-t: *élcthü*-nek; mely szó a lényeket mondja meg, mi nem mondható az *erkölcsös*-ről. Itt a *ἦθος*ról van szó.

Aristoteles *πράγμα*-ról, *cselekvényről* beszél, Horatius *versus inopes rerum*-ot, tehát a *tartalmatlan*, *nem magas* verseket hibáztatja.

A két nép szelleme híven tükröződik ez eltérő felfogásban is, mely kimutatható Horatius és Aristoteles közt.

A *μίμησις*, melynek Aristoteles oly bölcselmi mély jelentést tulajdonít, Horatiusnál csak érintve van az *imitator* szóban és a *simulare*-ban.

Még két igen fontos ellentétet kell kimutatnom. Horatius a *látás* útján való hatásra nézve ellentétbe jön Aristotelessel, mert a látást fölibe becsüli a hallásnak, kivéve a színpadon kívül lejátszandó hihetetlen és szörnyű dolgokat. Aristoteles pedig így nyilatkozik: „A látvány hat ugyan a lélekre, de legművészietlenebb s legkevésbébbé tartozik a költészethez. A szomorú-játéknak előadás és színészek nélkül is van hatása; azonkívül a látvány készítése inkább a díszítők, mint a költő dolga.“ (Hunfalvi VII. fej. vége.) Nem bocsátkozom itt Aristoteles eszthetikai felfogásának méltatásába, de hogy itt Horatius felszínesebb és pusztán gyakorlati szempontot követ, bizonyos. Aztán hogyan nélkülözzük Aristoteles híres meghatározását a tragédiáról. Az egész Aristoteles-féle dramaturgia sarkalatos elve a *καθαρσις*, még megemlítve sincs. A Horatiusnál előforduló hatás csak az előadó színész által elért hatás. Hogy Horatius a hihetlent, csodaszerűt a színpalak mögé útalja: ennek indító oka sem Aristotelesből van meritve, mert Horatius a *hiedelmet* tartja szem előtt, Arisztoteles pedig a tragédia célját látja eltévesztettnek oly cselekvény alkotásánál, mely nem kizárólag a *ἔλεος* és *φόβος* (részvét és félelem) keltését mozdtítja elő.

A jellemekre nézve Aristoteles fölállítja, hogy legyen *jó* (*χρηστὸν*), *illő* (*ἄρμοστον*), *egyenlő* (*ἴμοιον*) és *egyező* (*ὁμοζών*) (XVI.), Horatiusnál (114—118, 120—124, 263—239, 244—247.) a *sibi convenientia* = *illő* és *egyenlő*, de az Aristoteles-féle *χρηστοτης* elmélet nála hiányzik.

Még a *deus ex machina*-ra vonatkozó hely talál teljesen Aristoteles illető helyével, de ez már közmondásba ment át. Így Platon Kratylos p. 425. D... „mint a tragédia írók, ha megszorúlnak, a gépezethez folyamodnak, isteneket rántva elő;“ Cicero de nat. deorum I,

20. 53: „így tegyünk említést a *deus ex machina*-ról, mely úgy látszik, hogy közmondásba ment át.“

Az életkoroknál Aristoteles *három* kort különböztet meg: *ifjúság, érett kor, öregség* (cap. 12.). Horatius *négyet*.

Horatius görög reminiscenciáit, melyekben Xenophon *Memorabilia*-ja, Platon *Phaidrosa*, Aristoteles *ποιητική*-je viszhangzanak, Streuber és Michaelis művei pontosan egybeállítják,¹⁾ kivált Michaelis kutatja szerencsével Horatius forrásait; de azt is kimutatja, hogy hiábavaló kísérlet Horatius közvetlen forrásait megjelölni, mint Porphyrio tévé, ki a parosi *Neoptolemos* művét állítá föl ilyenül, holott, mint föntebb láttuk, Neoptolemos stilisztikai művéből Horatius nagyon keveset meríthetett. És felsorolja Michaelis Theophrastos, Simon, Phanas, Heraclides műveit, melyekről Diogenes Laërtius, Athenaeus megemlékeznek, mint a melyek szintén források lehetnének. Hogy mily nyom-tévesztő eljárás az ily kutatás, arra frappans példát hoz föl:

Horatius Demokritosnak tulajdonítja azt az észrevételt, hogy a tehetség elébe helyezendő a *műgondnak*, a *tanulmánynak*.

Mert természeti ész helyez a műgondnak elébe

Democritus, s nem ereszt költőt Heliconra, ha józan stb. (295—299).

holott Demokritos így nyilatkozott: „*többen válnak jelesekké a gyakorlás, mint a tehetség útján.*“

Római viszonyokból van merítve az ars poëtica tárgya, hangja ihlete. Valóban önálló költemény. Tanult fő, finom elme műve. És boszszankodással kell visszaútasítanunk Ribbeck állítását, mely szerint: *teljesen hiányzik nála az eredeti gondolat.*

DR. HEGEDŰS ISTVÁN.

¹⁾ Streuber: 67—68, 72—77; Michaelis 10—11. és passim.